

"וכך היה מונה" – דרשת בת המצווה של נעמה

בשנה האחרונה עסקתי בסדר עבודת יום הכיפורים של הכהן הגדול בבית המקדש. עם אמא למדתי את פרשיות התורה העוסקות בעבודת היום, ואת ה'ספרא' - מדרש ההלכה התנאי - על פרק ט"ז בספר ויקרא. למדנו יחד את משניות מסכת 'יומא' בסדר מועד, ואת מסכת 'כיפורים' - מקבילתה בתוספתא. בנוסף למדנו את פיוט סדר העבודה הגדול 'אזכיר גבורת אלוה', של הפייטן הארץ-ישראלי הקדום יוסי בן יוסי, הסוקר את השתלשלות הדורות מבריאת העולם ועד לאהרון הכהן, והמתאר בשיר את סדר עבודת יום הכיפורים. עם אבא למדתי סוגיה בהלכות עבודת יום הכיפורים.

אתמול, בתפילת מוסף, אמרנו עם החזן: "וכך היה מונה: אחת, אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלוש, אחת וארבע, אחת וחמש, אחת ושש, אחת ושבע".
מה בדיוק מונה הכהן הגדול? מה קורה אם הוא שכח למנות? האם הקרבן פסול? ברצוני לדון בקצרה בשאלות אלו.

- תחילה, נסקור בקצרה את סדר עבודת יום הכיפורים, ונעמוד על ההבדלים בין קרבן חטאת רגיל לבין קרבן החטאת ביום הכיפורים.
- לאחר מכן נתחקה אחר מקור דין מנין ההזאות בחטאת יום הכיפורים, וננסה לעמוד על אופיו.
- לבסוף, ננסה לתהות באופן כללי על עניין המְנָה בהלכה.

1. מבוא

1.1 סדר עבודת הכהן הגדול

ביום הכיפורים עובד הכהן הגדול עבודה מיוחדת, המתבצעת רק פעם אחת בשנה, והמלווה בכניסה לקדש הקדשים.

הטבלה הבאה מתארת את השלבים השונים בסדר עבודה מיוחד זה. מפאת קוצר הזמן, לא נתעכב על פרטי סדר העבודה, המתוארים בתורה, במסכת יומא ובפיוטי סדר העבודה. רק נציין כי הוא מורכב משלושה סוגים של עבודות, הקשורות להיבטיו השונים של יום הכיפורים:

1. כמו בכל יום, מוקרב קרבן התמיד וניתנת הקטורת על מזבח הזהב בבוקר ובין הערביים. כמו גם הדלקת הנרות במנורה.
2. יום הכיפורים הוא מועד, וכמו בשאר המועדים מוקרבים בו מלבד קרבן התמיד, קרבנות של מועדים, כמו הפר, שני האילים ושבעת הכבשים לעולה, והשעיר לחטאת.
3. יום הכיפורים הוא יום כפרה מיוחד, ובמסגרת זו מוקרב פר לכפרת הכוהנים, שעיר לכפר על העם, ושעיר הנשלח לעזאזל. חטאת הכיפורים מלווה בכניסה לקדש הקדשים, הדורשת הקטרת קטורת מיוחדת. עבודות מסוג זה נעשות בבגדי לבן מיוחדים, ולא בבגדי הזהב הרגילים של הכהן הגדול.

בחלק הבא של המבוא נתמקד בקרבן החטאת.

1.2 קרבן חטאת

התורה מְצַוֶּה להביא במקרים מסוימים קורבן חטאת. ניתן לחלק קרבנות אלו, על פי אופן הקרבנות, לשלושה סוגים: חטאת חיצונית, חטאת פנימית, וחטאת הכיפורים.

1.2.1 חטאות חיצוניות

סוג חטאת זה הוא הרגיל והשכיח, ונדרש עבור האנשים הבאים:

- העובר בשוגג על איסור שענשו בזדון כרת
- טמאים בטומאה חמורה שאינה טומאת מת: זב וזבה, יולדת ומצורע.
- קורבן חטאת שמביא הציבור בראש חודש ובמועדים.

המשנה במסכת זבחים מתארת כיצד יש להקריב סוג חטאת זה:

חטאות הציבור והיחיד... שחיתתן בצפון ודמן טעון ארבע מתנות על ארבע קרנות... שירי הדם היה שופך על יסוד דרומי. ונאכלין לפניו מן הקלעים, לזכרי כהנה, בכל מאכל ליום וללילה עד חצות (זבחים ה,ג)

אופן הקרבת החטאת על-פי משנה זו: שחיטה בצפון העזרה, קבלת הדם לכלי והולכתו למזבח העולה ונתינת הדם על כל אחת מקרנות המזבח. את הדם הנותר שופכין על דרום המזבח את האמורים (החלקים הפנימיים של הבהמה) מקטירין על המזבח, ואת השאר אוכלים הכהנים.

1.2.2 חטאות פנימיות

הסוג השני של קרבן החטאת, נוגע לשני מקרים מיוחדים:

- חטא בשוגג של אדם חשוב, נשיא או כהן גדול
- חטא בשוגג של כל העם בעקבות פסיקה שגויה של הסנהדרין.

חטאת זו נקראת 'חטאת פנימית' על שום שמתן הדמים שלה מתבצע בתוך ההיכל - על הפרוכת ועל קרנות מזבח הקטורת, ולא בחוץ - על מזבח העולה. את שיירי הדם יש לשפוך על מערב המזבח. הבדל נוסף בין חטאת זו לחטאת הרגילה הוא שאין הכהנים אוכלים את בשרה אלא הוא נשרף בבית הדשן, וכדברי המשנה בזבחים:

פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים-שחיתתן בצפון, וקיבול דמן בכלי שרת בצפון, ודמן טעון הזיה על הפרוכת, ועל מזבח הזהב... שירי הדם היה שופך על יסוד מערבי שלמזבח החיצון... אלו ואלו נשרפין על הדשן.

1.2.3 חטאת הכיפורים

במסגרת עבודתו של הכהן הגדול ביום הכיפורים הוא מקריב שני קורבנות חטאת מיוחדים: פר לכפרת הכהנים ושעיר לכפר על העם. המשנה בזבחים מפרטת כיצד יש להקריב פר ושעיר אלו:

פר ושעיר שליום הכיפורים-שחיתתן בצפון, וקיבול דמן בכלי שרת בצפון, ודמן טעון הזיה על בין הבדים, על הפרוכת ועל מזבח הזהב...

בדומה לחטאות הפנימיות יש לתת את דם חטאת הכיפורים על הפרוכת ועל מזבח הקטורת. המיוחד בסוג חטאת זה, הוא שיש לתת את הדם גם על בדי ארון הברית בקודש הקדשים. בהמשך הדרשה, נתמקד באופן הזאת הדם בחטאת זו.

לסיכום חלק זה: סקרנו בקצרה את סדר יום הכיפורים, על שלושת סוגי עבודותיו: כיום רגיל בשנה, כיום מועד, וכיום כפרה מיוחד. התמקדנו בקרבן החטאת, על שלושת סוגיו: חטאת חיצונית, חטאת פנימית, וחטאת יום הכיפורים.

לענייננו, דם הפר והשעיר המוקרבים ביום הכיפורים, ניתן על ארון הברית, על הפרוכת, ועל קרנות מזבח הקטורת.

2.1 אופן ההזאה וכמות ההזאות

כיצד יש להזות את דם חטאת הכיפורים על בדי הארון, על הפרוכת ועל מזבח הזהב? כמה פעמים יש להזות הזאה מיוחדת זו?

על הזאת דם הפר נאמר בתורה:

ולקח מדם הפר והזה באצבעו על פני הכפורת קדמה, ולפני הכפורת יזה שבע פעמים מן הדם באצבעו

כלומר, יש להזות מספר לא ידוע של הזאות מעל הכפורת של ארון הברית, ובנוסף שבע הזאות לפני מהכפורת.

על דם השעיר נאמר בתורה:

ועשה את דמו כאשר עשה לדם הפר והזה אותו על הכפורת ולפני הכפורת

כלומר, יש להזות פעם אחת על הכפורת, ומספר לא ידוע של הזאות לפני הכפורת.

לדרשן בספרא ברור כי יש ללמוד את מספר ההזאות הלא ידוע – למעלה בפר, ולמטה בשעיר – מהמספר המפורש כבר – שבע למטה בפר, ואחד למעלה בשעיר. אך הוא מתלבט באיזה אופן יש ללמוד את ההזאות שאינן ידועות מההזאות הידועות. האם להשוות את הדמים למעלה ולמטה, או להשוות את הדמים של הפר והשעיר:

- ניתן לראות את הזאות הפר והשעיר כשני סוגים שונים של הזאות, ולהשוות הדמים הניתנים למעלה ולמטה. באופן זה דם השעיר ניתן פעם אחת - הן למעלה והן למטה - ודם הפר לעומתו, ניתן שבע פעמים - הן למעלה והן למטה.
- מצד שני, ניתן לראות בדמים למעלה ובדמים למטה שני סוגים של הזאות, ולהשוות את דם הפר ודם השעיר. באופן זה מתן הדמים למעלה הוא אחד – הן בפר והן בשעיר - ומתן הדמים למטה הוא שבע – הן בפר והן בשעיר.

הספרא בוחר באפשרות השנייה, שכן נאמר בתורה על דם השעיר "ועשה את דמו כאשר עשה לדם הפר", כלומר יש להשוות את הזאות הפר והשעיר, ולהבדיל בין ההזאות למעלה ולמטה.

בשורה התחתונה, מסקנת הספרא: יש להזות פעם אחת למעלה ושבע פעמים למטה.

2.2 מנין ההזאות

כפי שצינו בפתיחת הדברים, מונה הכהן את ההזאות.
'אחת' – לציון ההזאה למעלה
'אחת ואחת' – לציון ההזאה למעלה והזאה אחת למטה
'אחת ושתיים' - לציון ההזאה למעלה ושתי ההזאות למטה
וכן הלאה עד 'אחת ושבע'

מה המקור לדין זה?

על הפסוק: "יזה שבע פעמים מן הדם באצבעו" דורש הספרא:

שבע פעמים - שיהיה מונה שבע פעמים הרי אחת ושבע

ניתן לבחון את דרשת הספרא בשני מישורים:

תוקף הדין: האם כוונת הספרא היא שמנין ההזאות הוא דין תורה, או שמא זו רק תקנה של חכמים הנסמכת על דרשת הפסוק ('אסמכתא בעלמא').

אופי הדין: האם הדרשן רואה בחובת המניה חלק מהותי של קיום מצות ההזאה, או שמא זוהי בשה"כ הנחיה כיצד לא להתבלבל בהזאה מורכבת שכזו.

במקרה זה, נראה כי השאלה בדבר אופי הדין תלויה בשאלה לעניין תוקפו: אם מדובר בחובת מנין מתורה, הנטייה תהיה לראות במנין חלק מהותי של מצוות הזיה. אך אם מדובר בתקנת חכמים, נטה לומר שהדרישה למנות נובעת משיקולים טכניים, למניעת תקלות.

את הגישה שמנין ההזאות הוא חלק מהותי של קיום המצווה מסביר הרב סלוביצ'יק: המניין מבחין בין ההזאה למעלה ובין שבע ההזאות למטה, ומגדיר אותן כשתי סדרות שונות של מתן דם.

לחקירה על אופי הדין יכולה להיות השלכה על השאלה בה פתחנו, בדבר כהן שהיזה את דם הפר ודם השעיר אך שכח למנות. אם אנו רואים בהזאה חלק מהותי של הגדרת המצווה, הזאה שכזו תהיה פסולה. אך אם מדובר בהנחיה טכנית למניעת תקלות, הזאה ללא מנין תהיה כשרה בדיעבד.

הגמרא במסכת יומא (נה.) שואלת מדוע יש למנות את ההזאה למעלה עם ההזאה למטה, כלומר, מדוע יש למנות 'אחת ואחת', 'אחת ושתיים', 'אחת ושלוש' וכו', ולא 'אחת', 'שתיים', 'שלוש' וכו'? על שאלה זו ניתנות שתי תשובות על ידי אמוראי ארץ ישראל:

רבי אלעזר: כדי שלא יטעה. כלומר, שלא יתבלבל לכלול ההזאה הראשונה במניין השבע שלמטה רבי יוחנן: לומדים זאת מייתור המלה 'הזאה' בפסוק.

מסקנת הסוגיה שם, היא שהשלכת המחלוקת, בין רבי אלעזר ורבי יוחנן, בטעם מנין ההזאה הראשונה תהיה במקרה בו הכהן הִזָּה ולא מנה את ההזאה שלמעלה, אך לא טעה. לפי רבי יוחנן הלומד את המניין מפסוק - ההזאה פסולה. לפי רבי אלעזר, הרואה בצורך למנות את ההזאה למעלה, כעניין טכני שלא יטעה - ההזאה כשרה בדיעבד.

דיון הגמרא הוא לענין המניין הנוסף של ההזאה שלמעלה, מה תהיה עמדת הסוגיה לגבי השאלה שלנו, על הכהן שלא מנה כלל, לא את ההזאה למעלה, ולא את ההזאות למטה?

המאירי סובר שמחלוקת רבי יוחנן ורבי אלעזר, נוגעת הן למניין למעלה והן למניין למטה. כך שלשיטת רבי אלעזר, ההזאות כשרות בדיעבד ללא מנין, כי זו רק דרישה טכנית.

הרב סלוביצ'יק, לעומתו, מבין שאם לא מנה כלל, הן רבי אלעזר והן רבי יוחנן יפסלו את ההזאות, כי הדרישה למנין ההזאות למטה היא לדעת כולם מהתורה.

לסיכום חלק זה: את דם הפר ודם השעיר יש להזות פעם אחת למעלה ושבע פעמים למטה. הספרא לומד מפסוק, כי יש למנות את ההזאות. רבי יוחנן ורבי אלעזר נחלקו האם הדרישה למנות את המתן דמים היא חלק מהותי ממצוות ההזאה, המגדיר את ההזאות למעלה ולמטה כשתי סדרות שונות, או שמא זו הנחיה טכנית למנוע בלבול וטעות.

לדעת המאירי מחלוקת רבי אלעזר ורבי יוחנן נוגעת למנין ההזאות בכלל. הרב סלוביצ'יק סובר, לעומת זאת, כי המחלוקת היא רק למנין ההזאה למעלה, אך למטה, לכל הדעות הדרישה למנות הינה מהתורה.

העולה מדיון זה ביחס לשאלה בה פתחנו: לשיטת רבי אלעזר על פי פרוש המאירי, כהן שהיזה מבלי למנות, הזאתו כשרה. לשאר הדעות הזאתו פסולה.

ראינו כי למניין ההזאות שני תפקידים שונים:

1. המניין מונע תקלות, מעין סייג למצווה - הכהן נעזר במניין כדי לבצע את עבודתו כנדרש.
 2. המניין מבחין ומגדיר, ובמובן העמוק יותר, ביכולת האדם לצקת תוכן לעולם הסובב אותו בעזרת המניין: למראה העיניים הכוהן מזה שמונה פעמים. אך המניין מפרש ומגדיר את מעשה הכהן כשתי סדרות של הזאות – למעלה, ולמטה.
- אך למניין יש גם משמעות נוספת. בעל ספר החינוך מבאר את שורש מצוות ספירת העומר: "נצטוונו למנות ממחרת יום טוב של פסח עד יום נתינת התורה להראות בנפשנו החפץ הגדול הנכסף ללבנו כעבד ישאף צל, וימנה תמיד מתי יבוא היום הנכסף אליו שיצא לחרות". כלומר המניין מבטא את הציפייה לקיום למצווה ואת השמחה בקיומה. גם את מנין הכוהן הגדול ניתן לראות על רקע זה של השמחה בכפרתן של ישראל.

מלבד ספירת העומר, אנו פוגשים בעוד מצוות את הדרישה למניין: מנין השנים ליובל, ספירת הזב והזב לטהרתם, מנין הצאן למעשר בהמה, מנין המלקות (על פי חז"ל). ובראייה כוללת יותר, ניתן לראות את עולם ההלכה, כמבוסס על מדידה ומניה, על שלושת מובניה:

1. המניין משמש כגדר וסייג: לדוגמא, ספירת ימי הטהרה של הזב, מונעת תקלה של טבילה ביום הלא נכון. יש למדוד אלפים אמה מגבול העיר כדי שלא לעבור את תחום שבת.
2. המניין מגדיר את המצווה: לדוגמא, מנין וולדות הצאן קובע את מעשר הבהמה. [הפסקה] על ידי תצפית גרמי השמים קובע האדם את ראש החודש ואת המועדים.
3. המניין מבטא את הציפייה לקראת המצווה והשמחה בקיומה מתוך חרות: לדוגמא, ספירת העומר מבטאת את הציפייה לחג הקציר וליום מתן תורה. [הפסקה] במניין ימי השבוע אנו מתקרבים ליום השבת.

ביום זה בו אני נכנסת בעול תורה ומצוות, אני מקווה ומתפללת להשכיל לשלב את שלושת המשמעויות של המניין: שמירה על המצוות, יציאת תוכן לעולם הסובב אותי, ושמחת חיים וציפייה להתחדשות בקיום המצווה.

לסיום, אזכיר את אלה מבני משפחתי שלא נמצאים עמנו ביום מיוחד זה, ובפרט את סבתא-רבא אסתר שעל שמה אני קרויה, ואת סבי ברוך, אותו זכיתי להכיר.

סבתא רחל ספרה לי על אמה אסתר:

"...המופלא ביותר בה היו מעשי החסד. לעניים שנכנסו לחנות נתנה לחמים שלמים. היא התעלמה מנשים שלקחו ללא רשות בתוך קופסאות מן השקיות, קטניות מקטניות שונות, ושפכו לדליהן" מי ייתן ואוכל ללמוד ממעשי החסד של סבתי אסתר.

סבא ברוך נפטר לפני כמעט שנתיים.

אני זוכרת איך בחתונות היו מעלים אותו לחופה או מכניסים אותו למרכז המעגל ושרים סביבו. אני זוכרת שהיינו באים לבקר את סבא בבית ובבית החולים והייתי יוצאת בתחושה כל-כך נעימה שזכיתי לבקר את סבא.

לפני כשבועיים הלכתי לקבר של סבא לספר לו שיש לי בת מצווה. הרגשתי שזה הדבר הכי מרגש שקרה לי בחיים. הרגשתי ואני עדיין מרגישה שסבא פה, לידנו מאחל לי מזל טוב ומחייך.

לסיום, ברצוני להודות לכל האורחים היקרים שבאו מקרוב ומרחוק להשתתף עמי בשמחתי ותודה מיוחדת להורי המקסימים שהביאוני עד הלום בכלל, ועל העזרה בכתיבה ולימוד הדרשה בפרט. רק בשמחות!